

„ТЕОДОР ТРАЯНОВ—ГРЯДУЩ И НЕПОЗНАТ“
ОТ СТОЯН ИЛИЕВ. С., БП, 1983. 338 с.

След оригиналното си изследване върху естетическите програми на френските и руските символисти Стоян Илиев закономерно се насочи и към сходната проблематика на националното литературно развитие от периода след края на кръга „Мисъл“ докъм средата на 20-те години. За него този преход означава не само продължение на научния интерес към един от ключовите естетически въпроси на изкуството от края на миналия и началото на нашия век, но и опит да се експлицират някои от най-важните идейно-художествени противоречия и тенденции в национално своеобразното развитие на българската литература. В този смисъл неговата следваща книга „Пътищата на българските символисти“ пресъздаде атмосферата на националното символистично движение, очерта отделните творчески личности и тяхното дело, разкри общата философско-естетическа платформа на българския символизъм и неговата роля в социалния живот на цялата ни култура, принася му за обогатяването на художественото и литературно-критическото самосъзнание на епохата.

Същевременно Стоян Илиев не херметизира своята изследователска задача единствено до въпросите, свързани с историята и поетиката на символизма, а съзнателно характеризира цялостния културно-исторически релеф на времето. Той отдели много страници за разсъждения върху идеологическата и социално-психологическата същност на времето на символизма, обясни неговите „пътища“ като неотделимо свързани и обусловени от своеобразното на националната художествена мисъл, от националния интелектуален и духовен пейзаж. В света на националната символистична поезия, в личната драма и битие на нейните представители той видя не толкова естетическите деформации на една чужда художествено-естетическа реалност, колкото богатите превъплъщения на българската словесност, възможността чрез духовната съдба на това поколение да се навлезе пълноценно и в културната психограма на епохата, да се обясни особеното и непов-

торимото в зараждането и развитието на новата българска литература.

Изяснил вече своите основни методологически позиции при подхода към литературното минало, разкрил спецификата на теоретико-критическия си и културно-исторически подход, днес Стоян Илиев си поставя още по-трудната задача да детализира това минало, да възкреси в пълнота неговите личности и идеи. Налице е следователно не просто продължение на една и съща изследователска задача, а лично своеобразие на подхода. Обикновено литературният историк тръгва от частните проучвания към по-общите наблюдения и изводи. Натрупването на материал върху отделни проблеми е предпоставка за разширяване на изследователския кръг, за по-категорични и многостранни наблюдения върху „цялото“. Пътят на Стоян Илиев е като че ли противоположен. След книгите си, посветени на естетическата теория на европейските символисти, след задълбоченото си изследване на историята на българския символизъм той, както става ясно от новата му книга „Теодор Траянов — грядущ и непознат“, се насочва към литературната съдба и художествено своеобразие на отделни представители на българския символизъм. Този „обратен“ подход крие опасност монографичното разкриване на отделната творческа личност да се разпадне в потока на вече известното от предишните по-общи като проблематика изследвания. Да се загуби творческата индивидуалност под натиска на вече познатото за „цялото“, или казано по друг начин — общата естетическа проблематика на символизма да потисне очарованието на конкретната творческа личност — в случая Теодор Траянов.

В предговора към новата си книга Стоян Илиев недвусмислено подсказва, че е наясно с тази опасност и неслучайно още тук изяснява в спор с някои по-стари изследвания своята изследователска задача и променена методологическа позиция. „Когато пишат за Теодор Траянов — споделя той — с основание го свързват с българския символизъм, но често пъти изпадат в една характерна грешка: пишат повече за „Теодор Траянов и символизма“ или за „Символизма и Теодор Траянов“, а по-малко за самия Теодор Траянов. Като поет Траянов е утвърждаван повече като представител на направление, отколкото

като творческа индивидуалност. В неговата поезия откриват не толкова самобитен талант, колкото общите особености на символистичната естетика. . . Но настъпи времето, когато читателите искат да знаят кой най-сетне е самият Теодор Траянов?“ (с. 7—8).

Така не символизмът е предпоставка да се изследва творчеството на един от най-ярките му представители, а културно-историческата необходимост да се попълни познанието за големите личности в българската литература.

Овладейл в дълбочина целия изворов материал за житейската и творческата съдба на Теодор Траянов и включил органично в своите наблюдения важни сведения и данни, почерпани от литературната периодика и архивите, от дневници и писма, Стоян Илиев си поставя за цел да разкрие индивидуалната характерология на поета Теодор Траянов. И закорено тръгва към тази цел от върнатата предпоставка за единството между личност и поетическа реализация у Траянов, от особеното месанистично отношение към словото и собственото дело, което характеризира този поет.

Във всички части на труда Стоян Илиев показва личността на поета чрез неговото поетическо слово, и обратното — търкувайки лириката му, той същевременно разкрива непознати елементи от психографията на творческата личност. Този подход е резултат не само на лично откритие и пристрастие. Той има своите основания в естетическата доктрина на българските символисти, където особено силно изпъква проблемът за творческата личност, като свят „сам за себе си“, но в който се решават всички видими и невидими въпроси на човешкото съществуване. По този начин монографияното изследване прераства и в концептуално осмисляне на един от ключовите проблеми на българския модернизъм — проблема за творческата личност като проблем, търкуван от изследователя в социален, естетически и „чисто“ художествен аспект.

В книгата „Теодор Траянов — грядущ и непознат“ се допълват взаимно две гледни точки. Първата остава привидно в рамките на прецизно подбрания изворов материал. Както и в книгата си „Пътницата на българските символисти“, така и тук, Стоян Илиев доказва, че отлично владее цялото словесно битие на епохата. Той се ориентира много добре в многобройните, макар и повечето от тях днес забравени литературно-критически публикации от началото на века, в отделните литературни кръгове и „общества“, в полемиките и пристрастията на времето. Всичко това създава възможност, оползотворена великолепно от автора, изследването да бъде изпълнено като документално-историческа стойност, да носи познание за един литературен период, за интелектуалните и социални нрави на този период и същевременно да бъ-

де убедително като познание за един човек, за един творец. Проследяването на личното битие на Теодор Траянов е и повод за Стоян Илиев да характеризира отново цялото символистично поколение, да обясни чрез духовната съдба на автора на „Български балади“ нравствено-естетическия дух на времето, да оцени тогавашните поетически прояви като дълбоко свързани, въпреки манифестните декларации, със социалната топография на Родината.

В началото на втора глава изследователят прави уместната забележка, че ако личността на Теодор Траянов „може с някаква приблизителна точност да се обрисова въз основа на спомени, разкази и писма, то те много малко ни дават за характеристиката и представянето на естетическите му идеи.“ Тази забележка е и въведение към втората основна гледна точка на изследователя — необходимостта да се ситуира личността на Траянов в контекста на неговите естетически убеждения, да се получи познание за твореца чрез експлициране на неговото художествено дело.

Дълбоко противоречив като личност и въпреки това изненадващо единен в своите естетически превъплещения, Теодор Траянов е несъмнено един от големите и оригинални български поети. Той твори със съзнанието, че неговата поезия говори на език, който може да бъде разбран само от следващите поколения, че времето за неговото „четене“ все още не е настъпило. Доколкото подобно съзнание е адекватно на неговата наистина самостична съдба в българската поезия, допълкова то е и интересно като изследователски феномен. Теодор Траянов е от тези поети, които създават винаги физиономични, концептуално обединени книги. Така че неговата духовна автобиография е същевременно и автобиография на поетическото му изразяване. Той влага рационални и съзнателни усилия при „направата“ на своите книги. Убеден е, че всяка от тях го „саморазкрива“ в нова и неизвестна дотрещи светлина. Хронологията на неговите книги е същевременно и хронология на духовното му битие, на полетите и паденията на творческия му дух, тя е документ за една странна, нетипична за времето си, творческа биография. Но в тази мъчна и труднодостъпна биография Стоян Илиев прониква с вещина и научна ерудираност. Анализът, който прави на „Regina mortua“, „Химни и балади“, „Български балади“, „Песен на песните“, „Романтични песни“ и „Пантеон“, впечатлява с точните наблюдения, с оценъчния критерий, с добре намереното критическо равновесие между поетиката на тези творби и техния идейно-съдържателен смисъл. Богатството на Траяновия поетически свят е разкрито в идейно-философски план, като богатство и многообразие на художествени идеи, форми, стил, като разнопосочност на естетически и езикови домогвания. Траянов, който прави впечатление на себеповтарящ се поет, е в същност

изненадващо многообразен в своите творчески прояви, подхващащ мотиви, повечето от които са новаторски в българската поезия. Скитническият мотив и мотивът за „освобождени човек“, мотивите за „самотника“, за духовния български пейзаж, за „богочерството“, за героиката на човешкото поведение и всички останали намират в изследването на Илев убедителна критическа интерпретация. Анализът и оценката на отделни творби или книги върви заедно с допълването на житейската биография на поета. Така се получава комплексност и синтетичност на изследователския подход. Проследявайки живота и творчеството на Траянов от първите му стихотворни опити и омаята на дипломатическата кариера и поетическото бохемство сред синкавите чужди кафенета до тъжните и студени, нестоплени от добра дума последни дни на поета, Стоян Илев в същност възкресява живота на един оригинален български творец, възкресява и една голяма епоха от културния летопис на България. Неговото изследване е приносно не само с факта, че е първото научно изследване за личността и творчеството на Теодор Траянов. То е приносно и с избрания методологически подход и неговото своеобразно прилагане.

Към ценните качества на труда трябва да бъдат прибавени и смисловите паралели между лириката на Траянов („Пантеон“ „Романтични песни“) и поезията на Вазов и Вапцаров. Тези паралели дават възможност на изследователя да разсъждава върху различните прояви на „романтичното“ и „героничното“ в поезията.

Като приложение към книгата Стоян Илев е включил част от кореспонденцията на Траянов с Вера Балабанова, Иван Радославов и Дора Дюстабанова. Публикувани са също така и някои от писмата на Иван Радославов до Теодор Траянов, както и документи от личния архив на Вера Балабанова. Тези публикации допълват историографската стойност на труда. Те са и своеобразен документ за достоверността на изследователските съждения, още един принос към Траяновата духовна биография.

Александър Йорданов

„ПОЕЗИЯТА НА НЕМСКИЯ ЕКСПРЕСИОНИЗМ“ ОТ НАДЕЖДА ПОПОВА-АНДРЕЕВА. С., БАН, 1983

„Поезията на немския експресионизъм“ на Надежда Андреева е един безспорно ценен труд, притежаващ ред специфични и заслужаващи внимание достойнства. Но, струва ми се, първият въпрос, който би трябвало да породни една такава книга, е въпросът за обективната необходимост от нейното написване, за това дали тя запълва някаква липса

в познанията ни за литературата, с други думи — представлява ли поезията на немския експресионизъм някакъв интерес за съвременното литературно мислене?

Немският експресионизъм и особено литературният експресионизъм имаше бурен, но кратък живот: той изразходва своята наистина могъща художествена енергия в рамките само на едно десетилетие. Той бе рождба на криза и неин израз, бе създаден от катастрофичния сблъсък на две епохи, неговата жизнена среда бе войната, инфлацията, мизерията, драстичните социални конфликти, пълното разпадане на моралната и естетическата ценностна система, алиенацията, болезнено изострената жажда за промяна. Когато след краха на революциите от 1918/1919 г. немският империализъм отново стъпи на краката си и умело „реставрира“ своята власт за експресионизма вече нямаше място. С идването си на власт Хитлер го обяви за „чужд на арийската раса“ и за „упадъчно изкуство“, почти всички експресионистични поети поеха горчивия път на изгнанието, книгите им бяха забранени и изгаряни. С експресионизма като че ли беше свършено окончателно и завинаги.

Още първите десетилетия след Втората световна война доказаха доколко това не е така. Оказа се, че течението обхваща една доста съществена част от процесите, без познанието на които модерната поезия на XX в. не може да бъде правилно разбрана и оценявана. Оказа се, че значението на експресионизма далеч не се изчерпва само в областта на културната история, че доста от формите и методите, които съвременната лирика определя като нови и авангардни, в същност са съществували в радикалните експерименти на поетите от „експресионистичната декада“, и че най-доброто, създадено от тази страстна и трагична поетична генерация, представлява непреходна естетическа ценност. От началото на 50-те години до наши дни интересът към експресионистичната литература, намерил израз в десетки изследвания, в преиздаването на експресионистични автори, на техни антологии, на цели библиотеки и течения на списания, в същност не е пресеквал. При това трябва да се подчертае, че феноменът експресионизъм е съотнесен не само с немско-езичната литература, а и с цялостния контекст на европейската литература от първата четвърт на века, и че чрез това течение се осъществява една от допирните точки на модернизма с революционния литературен авангард. „Естетически прелом в поезията на двадесетте години“ на Розалия Ликова и „Бунтът на експресионизма“ на Димитър Аврамов убедително доказаха, че и родната ни литература не е останала чужда на това течение; неговата поетика, неговата специфика и неговите теми обаче бяха непознати на читателската публика. Книгата на Н. Андреева отговори на тази необходимост.